

3. Měření kvality života

V této kapitole se budeme zabývat úrovní blahobytu a kvalitou lidského života. Nejprve samozřejmě musíme definovat, co tento termín znamená. Je jasné, že mluvíme-li o blahobytu, nejde nám jen o peníze, ale o celý potenciál lidského rozvoje.³⁰⁴

OSN uvádí, že „skutečným cílem rozvoje by mělo být vytvoření takového prostředí, v němž by se lidé těšili dlouhým, zdravým a tvůrčím životům. Přestože to možná zní triviálně, kvůli každodenním starostem s obstaráváním zdrojů a hromaděním bohatství se na to často zapomíná.“³⁰⁵ Jak ale kvalitu života lidí měříme? Existuje řada způsobů, jak zjistit, do jaké míry se lidem dostává lepších podmínek k životu.

OSN přesně s tímto cílem zavedla takzvaný *Index lidského rozvoje*. Ten se pokouší vrhnout světlo právě na to, jaké prostředí mají lidé k prožívání kvalitních životů. Snaží se změřit, jak *douhý* život mohou lidé očekávat, jaké *vzdělání* mohou získat a jak vysoké *životní úrovně* mohou dosáhnout. Konkrétně tak index měří střední neboli pravděpodobnou délku života, stupeň gramotnosti, délku školní docházky a výši příjmů. Světová banka se kvalitu života snaží zjistit podobným způsobem, a to na základě střední délky života, rozsahu podvýživy, přístupu k nezavadné vodě a sanitárním zařízením, gramotnosti a spotřeby energie.³⁰⁶

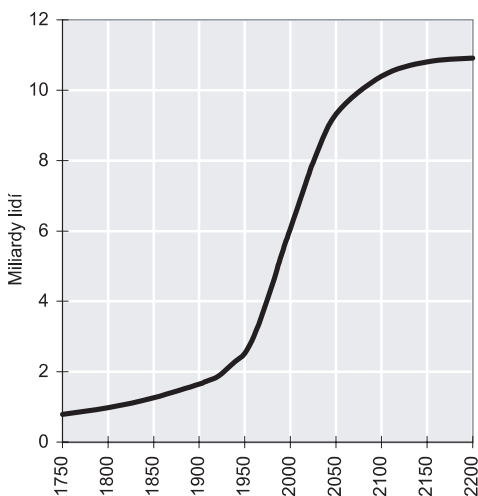
Přirozeně platí, že elegantní slova jako „dlouhé, zdravé a tvůrčí životy“ budou znít o něco méně vznešeněji, jakmile se prevedou do sterilních statistik. Statistické údaje nám

nicméně dávají dobrou představu o úrovni blahobytu v různých částech světa. Proč ale měřit jen tři, popřípadě šest položek? OSN píše, že „ideální by bylo zobrazovat všechny aspekty lidské zkušenosti“,³⁰⁷ uznává však, že tyto snahy do určité míry omezuje nedostatek příslušných dat.

To ovšem není důvod, abychom se o to nepokoušeli. Je pravda, že nemáme k dispozici dostatek údajů, s jejichž pomocí bychom mohli porovnávat všechny země světa podle všech možných kritérií, jak to chce OSN. Jestliže ale chceme získat pouze všeobecný přehled o stavu lidstva, můžeme podrobit zkoumání ještě řadu dalších základních ukazatelů. V této části knihy se podíváme na vývoj, stav a vyhlídky lidského blahobytu z celé škály pohledů. Nemůžeme se samozřejmě zabývat každým myslitelným aspektem, snažil jsem se však zaměřit na ty nejdůležitější. Na následujících stránkách tak budeme sledovat střední délku života spolu se zdravotní situací, situací ve výživě a hladovění, příjmech a nerovnosti, a konečně stav na poli vzdělání a bezpečnosti, a to jak v průmyslových zemích, tak v rozvojovém světě, u mladých i starých a u mužů i žen.

Kolik lidí na světě bude?

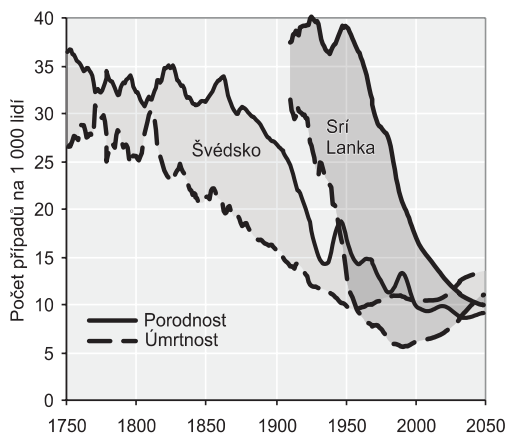
Počet lidí na Zemi se každým dnem zvyšuje a v roce 1999 překročil hranici šesti miliard.³⁰⁸ Z obrázku 11 můžeme zjistit, že obrovský růst lidské populace započal kolem

Obr. 11. Vývoj světové populace v letech 1750 až 2200, střední varianta prognózy OSN z roku 2000. Zdroj: UNPD, 2001b, s. 27, 1998b, s. 37, 1998c.³¹¹

roku 1950 a pravděpodobně skončí někdy kolem poloviny tohoto století.³⁰⁹ Hlavní příčinou tohoto růstu je především dramatický pokles úmrtnosti, dosažený zlepšenou dostupností výživy, léků, čisté vody a hygienického zázemí.³¹⁰ Tento růst naopak *není* důsledkem toho, že lidé v rozvojových zemích mají neustále více dětí. Na počátku 50. let rodily ženy v rozvojovém světě v průměru více než šest dětí, zatímco dnes zde v průměru připadají na jednu ženu jen zhruba tři děti.³¹² Poměrně přímočaře to vyjádřil jeden z konzultantů OSN: „Není to tak, že lidé najednou začali rodit jako králíci; pouze přestali umírat jako mouchy.“³¹³

Z historického hlediska známe tento vývoj jako „demografickou transformaci“, kterou máme znázorněnu na obrázku 12.³¹⁴ V tradiční zemědělské společnosti jsou příjmy nízké a úmrtnost vysoká. Protože však děti začínají brzy pracovat a přispívat k zabezpečení rodičů ve stáří, bývá jejich přínos vyšší než náklady, a právě proto je zde porodnost tak

Obr. 12. Demografická transformace na příkladu vývoje míry porodnosti a úmrtnosti ve Švédsku (1750 až 2050) a na Srí Lance (1910–2050), pro léta 1999 až 2050 prognóza. Pověšimněte si, že nejprve klesá úmrtnost a pak porodnost. Když začne populace stárnout, úmrtnost mírně roste. Zdroj: Mitchell, 1975, 1995; World Bank, 2000c; USBC, 2001a.

vysoká. Úmrtnost začíná klesat se zlepšováním životních podmínek, zdravotní péče, hygieny a celkové hospodářské prosperity. Přechodem k městské a rozvinutější ekonomice se také zvyšuje pravděpodobnost přežití dětí ve chvíli, kdy začínají stát více, než samy k bohatství rodiny přispívají, protože potřebují více vzdělání, pracují méně a přenášejí starost o rodiče na veřejné instituce. V důsledku vyšších nákladů na děti a snižujícího se užítku z nich tak klesá i porodnost.³¹⁵ V mezidobí mezi zahájením trendu poklesu úmrtnosti a počátkem poklesu porodnosti se objevuje rychlý růst populace. V případě Švédska vzrostl počet obyvatel v průběhu tohoto procesu na pětinasobek.³¹⁶

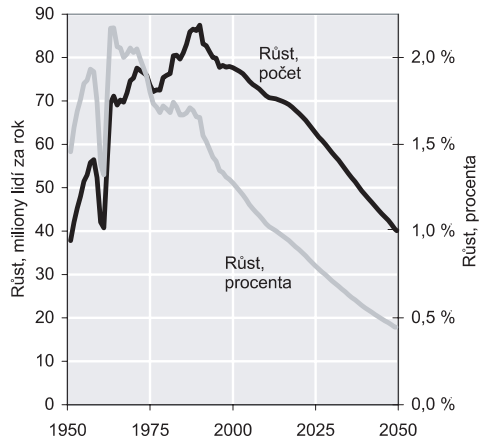
Podobný trend dnes pozorujeme v rozvojových zemích, kde úmrtnost prudce klesla a snižování porodnosti teprve začíná. U Srí Lanky je tento vývoj patrný na obrázku 12, kde je zachycen předpokládaný růst počtu obyvatel na necelý šestinasobek a jeho stabilizace kolem roku 2030.³¹⁷ OSN odhaduje,

že ženy v rozvojových zemích dosáhnou v průměru úrovně 2,1 dítěte, tedy hranice prosté reprodukce,³¹⁸ do období 2045 až 2050.³¹⁹ V současnosti je tento ukazatel v rozvojovém světě 3,1 dítěte, takže je již pod úrovní USA a Austrálie z počátku 60. let nebo Dánska z počátku 20. let 20. století.³²⁰

Ale i tak se bude světová populace zvyšovat ještě po roce 2035, protože tento vývoj má v sobě zabudovanou určitou dynamiku. I ve chvíli, kdy porodnost klesne na prostou reprodukční úroveň 2,1 dítěte na ženu, budou v populaci početně převládat mladí lidé nad starými. Tito mladí zase budou mít 2,1 dítěte, což opět povede k mírnému převládání počtu mladých atd. Již dnes je hlavní příčinou populačního růstu právě tato dynamika – světová populace se podle našich předpokladů v příštích 50 letech zvýší o 3,3 miliardy, i kdyby však porodnost nyní ve světě náhle klesla na úroveň prosté reprodukce, zvedne se v tomto období počet obyvatel stále ještě o zhruba 2,3 miliardy.³²¹

Obrázek 13 ukazuje, že globální růst populace vrcholil na počátku 60. let, kdy jeho tempo mírně přesahovalo dvě procenta ročně. Od té doby toto tempo kleslo na 1,26 procenta a do roku 2050 by se mělo snížit na 0,46 procenta. I tak se růst počtu obyvatel v absolutním vyjádření dostal na rekord až v roce 1990, kdy se světová populace zvýšila o téměř 87 milionů. Dnes počet obyvatel roste o zhruba 76 milionů ročně a do roku 2050 toto tempo sestoupí na přibližně 43 milionů.³²²

OSN průběžně propočítává, kolik nás na Zemi žije a kolik nás bude v budoucnu. Tyto odhady byly upraveny v letech 1994, 1996 a 1998 směrem dolů o 1,5 miliardy a v roce 2000 zase zpět nahoru o půl miliardy kvůli změnám tempa poklesu porodnosti v různých zemích.³²³ Poslední dlouhodobou prognózu do roku 2000 máme zobrazenou na

Obr. 13. Přírůstek obyvatelstva Země v absolutních číslech a v procentním vyjádření, období 1950–2050. Dramatický pokles v letech 1959–1962 byl způsoben Čínou a jejím „Velkým skokem“, který vedl ke katastrofálnímu hladomoru a vyžádal si téměř 30 milionů lidských životů (WFS, 1996, s. 3, 3.15). Od roku 2001 prognóza. Zdroj: USBC, 2001a.

obrázku 11.³²⁴ Ten ukazuje, že na Zemi bude do roku 2025 téměř osm miliard lidí a do roku 2050 zhruba 9,3 miliard. Odhaduje se, že světová populace se bude stabilizovat kolem roku 2200 na necelých 11 miliardách.³²⁵

Demografické změny

Plnými 60 procenty se na globálním populačním růstu podílí pouhých 12 zemí. Nejvyšší příčky patří Indii, Pákistánu a Číně, odkud v příštích 50 letech vzejdou přírůstky 563, 203, respektive 187 milionů lidí.³²⁶ V Indii sice funguje jeden z nejstarších programů rodičovského plánování na světě, porodnost zde však klesá jen velmi pomalu. V Číně i Indii na počátku 50. let ženy rodily v průměru šest dětí. Zatímco počet dětí v Číně klesl na 1,8 na ženu, v Indii je na ženu stále 3,23 dítěte.³²⁷ Kvůli tomu má také Indie mnohem větší počet mladých lidí, takže do roku 2050 tato země pravděpodobně s celkovým po-

čtem 1,57 miliardy obyvatel předstihne Čínu, kde bude jen 1,46 miliardy, a stane se nejlidnatější zemí světa. Pákistán je sice až sedmou nejlidnatější zemí světa, jeho příspěvek ke světové populaci však bude druhý nejvyšší. Celkově desátá Nigérie se co do růstu počtu obyvatel dostane na čtvrté místo a Etiopie, v absolutním počtu na 21. místě, zaujme co do přírůstku populace sedmou příčku.³²⁸ Za 100 let od roku 1950 se populace Číny rozroste o 160 procent, v Indii se zvýší na čtyřnásobek a počet obyvatel Pákistánu a Nigérie se vyšplhá na devítinásobek.³²⁹

Podíl průmyslových zemí na světové populaci bude dále klesat. Po růstu v předchozích stoletích se jejich podíl na celku snížil ze 32 procent v roce 1950 na dnešních 20 procent a do roku 2050 klesne na pouhých 13 procent.³³⁰

Ještě nápadněji se populační změna dotkne Evropy. Ze 22 procent, kterými se tento kontinent podílel na světové populaci v roce 1950, se nyní tento poměr scvrkl na 13 procent. Podíl Afriky se naproti tomu zvýšil z devíti procent na týchž 13 procent jako u Evropy. Dnes se tak oba tyto kontinenty podílejí na světové populaci každý po jedné osmině. Do roku 2050 však podíl Evropy spadne pod sedm procent, zatímco u Afriky vzroste na 22 procent, takže oba kontinenty si za jedno století z hlediska podílu na globální populaci vymění místo.³³¹

Jedním z nevyhnutelných důsledků prodlužování života a poklesu porodnosti bude daleko větší počet starších lidí. V roce 2025 bude velká poválečná generace z období takzvaného baby-boomu stará 65 až 75 let. Ve srovnání s pouhými pěti procenty lidí nad 65 let v roce 1950 bude na světě v roce 2050 plných 16 procent takto starých lidí. Růst počtu lidí ve věkové kategorii nad 80 let bude ještě strmější – ze zhruba 0,5 procenta v roce 1950 přes dnešní jedno procento po téměř

deset procent kolem roku 2150. Počet stoletých se za dalších 50 let zvýší 14krát. Dnes je na světě třikrát více dětí než seniorů, v roce 2050 však budou obě tyto skupiny přibližně stejně velké. Průměrný věk celého žijícího lidstva se zvýší z 27 let v roce 1950 na téměř 33 let v roce 2020.³³²

Tento vývoj věkové skladby bude zvláště markantní v Číně, protože tato země zaznamenává značné úspěchy v omezování počtu dětí. Počet stoletých se zde zvýší čtyřicetinásobně. Zatímco dnes je v Číně na každé dva seniory pět dětí, v roce 2050 staří přecísílí mladé v poměru dva ku jednomu. Průměrný věk se zde v roce 2020 zvýší z 23 na více než 37 let.³³³

Jako kuriozitu podotýkám, že při zpětné kalkulaci je možné vypočítat, kolik lidí žilo na Zemi od počátku věků. Výsledek je někde mezi 50 a 100 miliardami, což znamená, že dnešních 6,1 miliardy lidí představuje šest až 12 procent všech lidí, co kdy žili.³³⁴

Přelidnění

Často se mluví o přelidnění Země. To se většinou dokumentuje velkými barevnými fotografiemi namačkaných davů nebo přeplněných stanic metra.³³⁵

Věhlasný populační biolog Paul Ehrlich ve svém bestselleru o populační explozi píše:

Psychologicky jsem populační explozi poprvé pochopil jednoho páchnoucího horkého večera v Dillí. Ulice se hemžily lidmi. Lidé jedli, myli se, spali, pracovali, lidé se hádali a křičeli. Lidé natahovali žebrající ruce do taxíku. Lidé káleli a močili. Lidé viseli z autobusů. Lidé hnali zvířata ulicemi. Lidé, lidé a zase lidé.³³⁶

Vtip je ovšem v tom, že počet lidí sám o sobě žádný problém nepředstavuje. Řada z nejhustěji zabydlených zemí světa je v Evropě. Nejlidnatější světová oblast, jihovýchodní

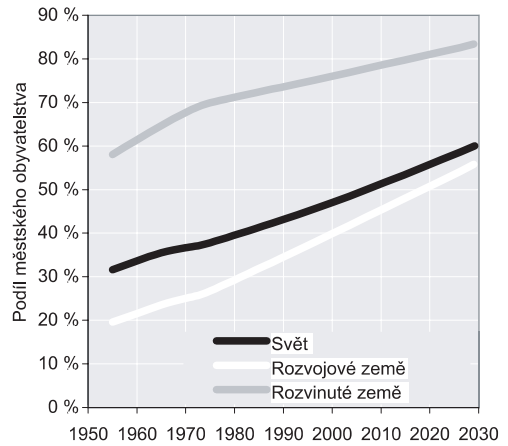
Asie, má stejný počet lidí na čtvereční kilometr jako Velká Británie. Nizozemsko, Belgie a Japonsko jsou mnohem hustěji zabydlené než Indie, a Ohio nebo Dánsko mají hustější osídlení než Indonésie.³³⁷

Dnes s tím souhlasí již i Ehrlich a další. Objevily se však dvě další interpretace přelidnění. Jedna z nich evokuje představy hladovějících rodin, které žijí v ubohých a stísněných podmínkách a jejichž příslušníci předčasně umírají.³³⁸ Takovéto obrázky jsou sice reálné, jsou však spíše důsledkem chudoby než hustoty osídlení. O chudobě bude me mluvit později.

Jiná interpretace přelidnění, kterou v současnosti rozvíjí právě Ehrlich, se soustřeďuje na to, zda je hustota obyvatelstva *udržitelná*. Říká, že jestliže se současná populace v nějaké zemi není schopna trvale uživit, pak je tato země přelidněná.³³⁹ Máme-li se však vyjádřit šetrně, je docela bizarní trvat na tom, že populace by se měla uživit jen ze zdrojů oblasti, v níž žije. Celá myšlenka tržní ekonomiky je v tom, že produkce se nemusí nezbytně odehrávat na místě poptávky, ale tam, kde je nejefektivnější.³⁴⁰

V souvislosti s přelidněním je důležité upozornit, že většina zemské pevniny již nebude zalidněna hustěji než dnes. Je to proto, že většina růstu populace se bude odehrávat ve městech. V příštích 30 letech zůstane globální venkovská populace téměř beze změn a v Evropě bude dokonce 97 procent území kontinentu do roku 2025 ve skutečnosti *méně zalidněno* než nyní.³⁴¹

V roce 2007 bude poprvé v historii žít více lidí v městských aglomeracích než ve venkovských oblastech, jak ukazuje obrázek 14.³⁴² V roce 1950 byl jedinou takzvanou megalopolí s více než deseti miliony obyvatel New York; Londýn s 8,7 miliony se této kategorii těsně blížil.³⁴³ Dnes je ve světě 19 megalopolí a OSN předpokládá, že v roce 2015 jich

Obr. 14. Procento městského obyvatelstva v rozvojových a rozvinutých zemích a ve světě, období 1950–2030, od roku 2000 prognóza. Zdroj: WRI, 1998a; UNPD, 1998b, s. 2.

bude 23, v čele s Tokiem, kde bude 26,4 milionů, a s Bombají s 26,1 miliony obyvatel.³⁴⁴ Plných 19 ze 23 megalopolí bude v méně rozvinutých regionech.

Růst obyvatel měst bude výrazně rychlejší v rozvojových zemích, ve skutečnosti to však bude pouze navazovat na trend zesilující urbanizace v rozvinutých zemích. Městská populace v USA i v celém průmyslovém světě se již v průměru podílí na celkovém počtu obyvatel asi 75 procenty.³⁴⁵ Zatímco podíl lidí žijících v městských aglomeracích na Západě se zvýší do roku 2030 na 83,5 procent, v rozvojových zemích tento poměr stoupne jen na 56 ze 40 procent.

Často se říká, že bydlení ve městech mrzáčí kvalitu lidského života. Jedna ze standardních učebnic ekologie uvádí, že „bohaté ani chudé země světa již nemohou pojmout tak rozsáhlé počty obyvatelstva. Lidé žijí v nuzných podmínkách bez dostatku vody a hygienického zázemí.“³⁴⁶ Toto je klasická ukážka chybného argumentu. Je sice pravda, že z hlediska západních standardů žije značné množství chudých lidí nuzné životy v pří-

městských slumech, skutečnost však je taková, že dokonce i tito lidé žijí jednoznačně lepší životy, než jaké by vedli na venkově.³⁴⁷

V hustěji zabydlených oblastech ubývá problémů s nejzávažnějšími infekčními nemocemi jako malárie a spavá nemoc s tím, jak jsou obydlí blízko u sebe, protože díky tomu zbývá méně prostoru pro mokřiny, kde se rodí komáři a mouchy. Rovněž zásobování vodou, kanalizace a zdravotnictví je v městských oblastech značně vyvinutější než na venkově.³⁴⁸ Ve městě je mnohem snadnější získat vzdělání – ve většině rozvojových zemí je rozdíl ukazatelů vzdělanosti lidí více než deset procentních bodů ve prospěch města

před venkovem. Obyvatelé měst jsou také v průměru lépe živeni a je zde méně podvyživených.³⁴⁹

Ve skutečnosti jsou to hlavně venkovské regiony, v nichž dominuje problém globální chudoby.³⁵⁰ Města a městské aglomerace jsou naproti tomu centry energie, kde se utváří rychlejší ekonomický růst. Městské oblasti v rozvojových zemích vytvářejí 60 procent HDP, avšak na počtu obyvatel se podílejí pouhou jednou třetinou. *World Resources Institute* jednoznačně dospívá k závěru, že „města rostou proto, že poskytují v průměru větší sociální a ekonomické výhody než venkovské oblasti“.³⁵¹